

radalmi mozgalom sok-sok résztvevőjét, s néhány szóban — természetesen egyéni benyomásai s kialakított személyes véleménye alapján — felvázolja legjellegzetesebb vonásait, egyéniségük sokszor különböző, de a közös harcban egymást kiegészítő sajátosságait.

Tiszteletre méltó Pavel Bojannak az a törekvése, hogy az események s az emberek bemutatásában, értéktételei megalkotásában maximálisan érvényesítse a jó értelemben vett objektivitás követelményét. Ez jelentős mértékben sikerült is. Kezdve önmaga szerepének, egyes cselekedeteinek felidézésével, a harc különböző szakaszainak leírása s a résztvevők jellemzése során mértéktartó marad: eredmények és sikertelenségek, emberi erények és gyengeségek, helyes állásfoglalások és tévedések a maguk megközelítő teljességében tárulnak fel. A körülötte levő világot a maga bonyolultságában írja le, nem csupán fekete-fehér színekkel dolgozik: a vadállati kegyetlenségű és semmilyen eszköztől vissza nem riadó, a kizsákmányoló rendszert a végtetekig kiszolgáló hőhérok és a meggyőződésükért a halálig harcoló forradalmár hősök, a becsületes szimpatizánsok

mellett megjelennek a könyvben helyzetüket fel nem ismerő közömbösek, ingadozók, humanista beállítottságú közhiatalnokok, árulóvá váló, gyáva mozgalmi emberek és még annyi más típus, s ezek úgy tűnnek fel, ahogy őket az élet és a harc forrataga kitermelte. Pavel Bojan nem tesz hozzá semmit a valóság képehez, és semmit sem vesz el belőle. Nem riad vissza a mások emlékezéseiben felfedezett pontatlanságok kiigazításától sem, mint ahogy könyve második kiadásában (ez szolgál a magyar nyelvű változat kiindulópontjául) korábbi önmagát is korigálja és kiegészíti. Emlékeinek alátámasztására nemegyszer hivatkozik hiteles dokumentumokra, sajtóanyagra, volt harcostársaitól kapott adatokra.

Egészében véve minden kétségen felül áll: Pavel Bojan emlékiratainak kötete igaz, becsületes, elgondolkoztató és nevelő-lelkesítő írás, hűen tükrözi szerzője és „főszereplője”, a következetes, eszményeihez hű kommunista forradalmár és a hozzá hasonló ezrek, a kommunista párt, a forradalmi munkásmozgalom harcossai életét, hazánk jelenkori történetének alakulását, helyesebben — tudatos alakítását.

Gáll János

Könyv az emberi célról

Különös, amikor az ember olvas egy könyvet, s az az érzése, saját könyvének második kötete van a kezében, amelyet nem ő maga írt meg. Efféle érzés töltött el Sztranyiczki Gábor munkájának* tanulmányozása közben. Nem véletlenül írtam *tanulmányozást*, ugyanis ez a könyv a legkevésbé sem vasárnap délutáni olvasmány, jó, ha olvasás közben kéznél van papír, ceruza, hogy az ember gondolatokat, vagy egyes megállapítások után esetleg — miért ne — éppen kérdőjeleket jegyezzen föl. A kérdőjel különben a szerző gyakran visszatérő szimbóluma, eladdig, hogy ezt az írásjelet adott esetben nem valamely kérdés kérdés-mivoltának megjelölésére, hanem egyenesen *feleletnek* szánja. A célt például így határozza meg: „Cél=?” (56.),

amiből aztán az is következik, hogy a cél mibenlétének kutatása éppen a „mi a kérdőjel” (56.) vizsgálatával lesz egyenlő.

Baj, ha az emberben felgyűlnek az ilyen kérdőjelek? A legkevésbé, különösképpen akkor nem, ha valaki nem elég-szik meg e kérdőjelek megrajzolásával, hanem igyekszik felkiáltójelekké egyenesíteni őket. S hogy ilyen kísérlete során most már másban, ez esetben az olvasóban görbülnek kérdőjelekké a gondolatok? Ez sem baj, hadd kövesse az olvasó is a szerző szándékát, próbálja feloldani a maga kérdéseit. Erre kész receptet a könyvben nem kap. De ha egy addig nem létezett kérdéssel gazdagabb lesz, már az is nagy nyereség. A szerző szerint „a tudománynak mindig szükségképpen újra és újra el kell jutnia a határhoz, de a filozófia, amely végső soron nem más, mint maga a nembelien emberi cselekvés mint totalitás, mindig újra meg újra felnyitja a határsorompókat, és helyébe teszi útjelzőként magát a kérdőjelet”. (7.) Ez a kettősség — a határsorompók felnyitása és a kérdőjelek elhelyezése —

* Sztranyiczki Gábor: Gondolatok az emberi célról. Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1974.
— Mivel nincs szándékunkban tartalmi ismertetést adni e könyvről, az általános áttekintés érdekében hadd soroljuk föl a fejezetcímeket: I. A végeztől a végtelenhez, II. A teológikus tevékenység anatómiája, III. A cél mint „dolog”, IV. Az ember mint cél.

vörös fonálként húzódik végig a könyvön. Csakhogy e határorsorópók felnyitása a szerző gyakorlatában valójában egyes kérdőjelek feloldásának kísérlete, s más kérdőjeleknek *távolabbi* útjelzőként történő kijelölését jelenti. A szerző *gyakorlatáról* szóltam, ugyanis célkitűző szándékában ezt nem jelöli meg, sőt a tudomány és filozófia különbözőségének sarkításával egyenesen meg is tagadja a bölcsellettől azt a feladatot, hogy kérdőjeleket tüntessen el. „Magát a kérdést meghatározni a filozófia hivatása, a meghatározott kérdést megválaszolni a tudományé.“ (6.) Bevallom: az *Előszó helyett* első bekezdéseiben én az első kérdőjelet e megállapítás mellé tettem. Később szükségtelennak találtam, mert nem általában, hanem a szerző saját filozófiájának túlságosan szerény értékelését láttam a tézisben, ugyanis a könyv — a fenti állítás ellenére — igenis igyekszik egyes kérdéseket megválaszolni. Melyek a természeti célszerűség jellegzetességei, mi a viszony a determinizmus és célszerűség között, a cél és eszköz, a szükséglet, érdek és cél közt, hogyan viszonyul az elidegenedés a társadalmi célhoz, mi a kapcsolat az emberi célok és a szabadság között, és így tovább, egytől egyig olyan kérdőmondatok, amelyekkel kapcsolatban a szerzőnek nemcsak a kérdések megfogalmazásáig, de azon túl terjedők megoldást is sugalló önálló véleménye van.

A gyakorlatban tehát nincs merev munkamegosztás a filozófia és a tudományok között, a filozófia hivatása nem korlátozódik a kérdések meghatározására, s a tudomány sem elégszik meg a válaszok keresésével. Talán még az is kevés, ha a két társadalmi tudatforma dialektikus egységéről szólnak, ugyanis a különbözőség egységén túl adott vonatkozásban még a különbözőség hiányáig is el lehet jutni. Persze ezt a filozófia szempontjából állítjuk, vagyis elképzelésünk (és a filozófiatörténet tapasztalata) szerint létezhet tudományként művelt filozófia. Nem véletlenül fessegetjük e kérdést éppen Sztranyiczki Gábor könyve kapcsán, ugyanis a könyv címlapján ez áll: *Tudományos Könyvkiadó*. Örömmel nyugtázzuk, hogy e kiadó profiljába magyar nyelvű eredeti *filozófiai* munkák is belekerültek, s tudomásunk szerint ennek a kezdetnek — pontosabban újra-kezdésnek — folytatása lesz.

(Itt jegyezzük meg zárójelben, hogy Bálintfi Ottó a *Látóhatár* című tanulmánykötetről írt recenziójában [Korunk, 1974. 3.] véleményünk szerint hajától előrangot kapott szempontok alapján elemzi a kötetet és benne Sztranyiczki Gábor *Szükséglet—érdek—cél* című tanulmányát [amelynek alapgondolatai jelenlegi munkájának egyik alfejezetét alkotják], s meg-

állapítja: „*Látóhatár* címen magyar nyelvű könyvkiadásunkban előzmény nélküli tanulmánygyűjtemény jelent meg a kolozsvári Dacia Könyvkiadó gondozásában...“ Ez egyszerűen nem felel meg a valóságnak. A recenzius nem tud arról, hogy ilyen tanulmánygyűjtemény már jelent meg hazánkban magyar nyelven, igaz, elég rég, 1957-ben, s éppen a Tudományos Könyvkiadónál, *Filozófiai tanulmányok* címen. Előzménynek számít ez a kötet már csak azért is, mert négy szerző mindkét kötetben között tanulmányt. Éppen ezért köszöntjük az eredeti magyar nyelvű filozófiai szakirodalom közlésének újrakezdését a Tudományos Könyvkiadónál, mert ezek az előzmények távoliak, de megérdemlik a kiesés után a folytatást.)

Kérdés most már: követel-e valamilyen specifikumot az, hogy egy filozófiai munka éppen a Tudományos Könyvkiadónál jelenik meg? Sztranyiczki Gábor lényegében jeget megtörő könyvének megjelenése után ezt még nehéz eldönteni. Egy biztos: az a tény, hogy valamelyik könyv címlapján a könyvkiadó jelzője a „tudományos“, nem kényszerítheti a filozófiai tudománynépszerűsítés szűk keretei közé azokat a szerzőket, akik nálunk magyar nyelven művelik a filozófiát. (Bármilyen természetű, igényes, rövid írásokra is szükség van.) A *Gondolatok az emberi célról* című munkáról a legkevésbé sem lehet elmondani, hogy ilyen keretek között mozog, ellenkezőleg, biztos állíthatjuk: még a középfokú filozófiai ismeretekkel rendelkező olvasók számára is nehezen hozzáférhető a szerző rendkívül bonyolult (adott esetben egyenesen agyonbonyolított) gondolatvezetése.

Más itt a probléma: vajon léteznie kell-e egy, mondjuk a Kriterion profiljába tartozó, inkább esszéistikus magyar nyelvű filozófiai irodalomnak s egy tudományos precizitással művelt filozófiai értekezés-irodalomnak, amelyre a kiadó „tudományos“ jelzője minden megszorítás nélkül illik? Ezen jó lenne töprengeniük a kiadóknak. Szerintem a túlzott sarkítás, de ugyanakkor az esszé és tanulmány közötti különbség teljes eltörlése egyaránt helytelen. Sztranyiczki Gábor könyvén nincs műfaji megjelölés. Így valóban az, ami: értekezés is, esszé is. Sajnos, magyar nyelvű filozófiai irodalmunkat egyesek nemegyszer szubjektív benyomások — „tetszik — nem tetszik“ — alapján értékelik. Ha ennek az általam elítélendő viszonyulásnak engednék, akkor azt mondanám: Sztranyiczki könyve nekem ott „tetszett“, ahol értekezés ize van, s kevésbé akkor, amikor az esszé-jelleg uralkodik el rajta.

S hogy a „tetszik“-et feloldjam: nagyra becsülöm a szerzőben azt, hogy meg-

gyöző tudományossággal igazolni tudja: a marxizmus klasszikusai megfogalmazta alapigazságok ma is érvényesek, a kibernetikai célszerűség, századunk számos új felfedezése nem teszi szükségessé a célszerűségre vonatkozó, jól megkonstruált elméleti alap lerombolását ahhoz, hogy merőben új épületet építsünk fel. Ez az alap alkalmas arra, hogy a legmodernebb eszközökkel akár egy -- a jelenkori tudomány eddigi eredményeit magában foglaló -- toronyházat is rá tudjunk építeni. Persze, ez a tömbház külső formájában egészen más, mint egy múlt századi vagy század eleji épület. A szerző érdeme, hogy a tudományos elemzésben az alapokig hatol, s így kiderül: ami szemre „egészen más“, valójában alapjaiban mégsem az.

Az esszé-jelleget illetően? Hát itt bizonyos közvetlen szubjektív hatásoktól nem tudok szabadulni. Közvetlenül azután kezdtem el olvasni a *Gondolatok az emberi célról* című munkát, miután befejeztem egy középiskolai filozófia-tan-könyv fordítását, s miután elolvastam az *Utunkban* Kallós Miklósnak *Verba volant...* című cikkét (1974. 16.).

Filozófiai esszéirodalmunk gyakran esik abba a hibába, hogy nem tartja túl irodalminak a megszokott, a filozófiához kikristályosodott fogalmakat, új értelemben használt kifejezéseket olyan tartalmakra, amelyeknek megjelölésére megvan a maga, talán szokványosnak, szürkének tartott elnevezése. Miként Kallós Miklós említett cikke felhívja rá a figyelmet, ez afféle álmodernkedés, hiszen valamely „új“, esetleg kölcsönvett terminus tulajdonképpen a marxista filozófiában már rég meghonosodott, jól körvonalazott kategóriának felel meg. Ebbe az értékelési körbe vonnám a „nagybetűs filozófiai irodalmat“ is (ami ugyancsak lábrakapott minálunk), érteve ezen azt, hogy a megszermélyesítést sugalló nagybetű használatával sokan azt gondolják, így többet mond a szó, s persze az esszé. Sajnos, Sztranyiczki könyve — akkor, amikor eltávolodik a tudományos rigorozitástól — gyakran a „nagybetűzés“ hibájába esik. Kérdelem én, egy ilyen mondatban: „A Jövő kiválása a Múltból egyszersmind a Múlt hordozta Jövő emberi tagadása: a Jelenbe lépő Jövő Nem-et mond a Múlt jövőjének“ (210.) az a nyolc nagybetű valóban annyira esszéisztikusan többet mond, mint ha tudományos szerénységgel s egyszerűbben csak úgy kisbetűsen fogalmaznók meg a gondolatot?

Avagy itt van *A teleologikus tevékenység anatómiája* fejezetcím meg az ilyen megfogalmazások: „a marxista, aki a munka teleológiájának alapján áll“ (50.). Szegény középiskolai tanár, aki az em-

litett tankönyv alapján tanítja a filozófiát, mennyire zavarban lehet, hiszen ő a tankönyv szövegére hivatkozva azt bizonygatja a tanulóknak, hogy a teleologikus látásmód mint idealista, finalista felfogás összeegyeztethetetlen a marxizmussal. Miért nem jó a „teleologikus“ helyett a kevésbé esszéisztikus, de zavart nem okozó „célszerű“ kifejezés?

S ezzel el is jutottunk a szerző látásmódjának egyik érdekes jellemzőjéhez: Sztranyiczki Gábor nagymértékben hajlamos arra, hogy a legszélesebben vett általános körében mozogjon, olyan magasságokban, ahonnan — akárcsak a repülőről nézve — a földi, köznapi különbözőségek, elhatároltságok elhomályosodnak, sőt el is tűnnek. Talán ennek a következménye az, hogy gyakran a terminológiában is eltekint az alapvető, belső, de „alantas“ különbözőségektől.

E recenzióknak nemigen nevezhető írás elején arról szóltam, hogy a szerző munkája akár az én *Elmélkedés a célszerűségről* című könyvem második kötete is lehetne. Nos, ezt a „folytatást“ én abban látom, hogy Sztranyiczki a legmagasabb látászögből nézi a célszerűség problémáját mind a természetben, mind a társadalomban. Ez utóbbira vonatkozóan így is mondhatnám: összeméri méretekben elmélkedik a célszerűségről. A történelmi célról, az emberi munkában jelentkező célszerűségről, az emberről mint öncélról stb. fogalmaz meg eredeti gondolatokat. Ez rendkívül becstelendő törekvés, hiszen végső fokon a filozófiát elsősorban a totalitás megragadása érdekli.

Van itt azonban egy elvi kérdés: az összkép részelemekből tevődik össze, s mielőtt a filozófia a totalitáshoz jutna, előbb gondolatilag analizál, szétbont, elemekre tagolja az egészet, s a részek között állapít meg viszonyokat. Ezt az eljárásmodot nevezhetjük *első megközelítésnek* is. A totalitás szintjén kiderülhet, hogy a durva első megközelítésben az absztrakciók révén szétválasztott elemek az egész összefüggésében tulajdonképpen nem határolódnak el egymástól. Marx A *tőkében* gyakran alkalmazta ezt a módszert, előbb gondolatilag elemeire bontotta a jelenségeket, megvizsgálta a közöttük létező viszonyt, sőt törvényszerű kapcsolatokat, majd az antidiialektikusok számára mehökkentő módon arra a következtetésre jutott, hogy a szépen levezetett szabályosság a valóságban tulajdonképpen nem is létezik ilyen formában. Ugyanis az absztrakciók a *tiszta* folyamat részeinek kapcsolataira vonatkoztak, csakhogy a valóságban a folyamat nem ilyen tiszta.

Kérdés most már: szembe lehet-e állítani az absztrakciókban leegyszerűsített,

tisztának felfogott jelenségekre vonatkozó elhatárolásokat a maga ontológiai létében — tehát nem tisztaságában, hanem a legnagyobb bonyolultságában — létező dolgokra vonatkozó általánosításokkal, amikor is az előző megkülönböztetés megállapításai már nem érvényesek. Véleményem szerint nem lehet szó ilyen szembeállításról, s legkevésbé arról, „kinnek van igaza“. Hiszen két külön viszonyítási rendszer létezik.

Sztranyiczki Gábor hajlamos arra, hogy a maga totalista nézőpontját bírálólag helyezze szembe a durvának nevezhető első megközelítéssel, az analízáló-absztraháló, elkülönítő disztinkciókkal. Ha első megközelítésben különbséget teszünk a célszerűség mint valamely eredményhez vezető tevékenység és a célszerűség mint eredménye között, akkor ennek a megkülönböztetésnek a jogosságát nem vonhatja kétségbe az, hogy a magasabb gondolati szintézisben, például az élő organizmus vizsgálatában, a célszerű eredmény — a szerv — egy és ugyanazon időben eredmény felé irányuló funkciót is betölt, tehát *eredményt* is, *irányulást* is jelent. Ehhez hasonló példák bőven vannak a könyvben, amelyek nem kérdőjelezik meg a magasabb szintézis értékét, de a részekre bontó absztrakció igazságát sem. Példának említhetjük a célszerű folyamat „első-megközelítései“ ábrázolását, amely szerint ebben a folyamatban az objektum—szubjektum—objektum viszonya létezik: az objektív szükséglet kitermeli a szubjektív célt, amely objektíválódik (74.). A magasabb szintézis, amelyben az O—Sz—O₁ képlet elemei egymásba hatolnak, amikor is kiderül, hogy az a bizonyos O nem abszolút kezdet, az O₁ nem jelent lezáródást stb., nem cáfolja a „durva“ képlet igazságát.

Az ilyen s ehhez hasonló elemzések azt a benyomást kelthetik, hogy az „első“ és „második“ kötet között helyenként mély ellentmondások vannak. Ezt sugallja az

is, hogy a szélesebb keretekbe történő beágyazás nem tűnik mindig meggyőzőnek az első megközelítéshez viszonyítva. Nem világos például, hogy az árnyaltoktól egyelőre elvonatkoztató, póre igazság, miszerint a jövőben bekövetkező jelenség — a megvalósított cél — nem determinálhatja a jelent, tehát „visszafelédetermináltság“ nincs, miért lenne helytelen, s a szélesebb összefüggésben miért léteznék a „jövő felől jövő determináció“? (32.) Nincs érvekkel alátámasztva, miért kellene feladni a természeti célszerűség esetében a valaminek valamihez viszonyított célszerűségét, — a könyv kedvelt példájára utalva: a kobra és a manguszta párharcában miért csak azt kell kiemelni, hogy a manguszta győzelme a kobra felett valóban célszerű, miért nem azt is, hogy ez a kobra szempontjából a legnagyobb célszerűtlenség — és így tovább, folytatni lehetne a „miért“-eket. De ne feledjük: e könyv legfőképpen a „miért“-ek tudatosításáért íródott.

A borítólapp fűlszövege röviden jellemzi a szerzőt. Szerintem fölöslegesen, hiszen írásait, tanulmányait a hazai román és magyar filozófiai irodalomban amúgy is ismerik. A filozófiában nem szokás használni az „elsőkönyves“ kifejezést, s jelen esetben a legkevésbé sincs szükség erre. Sztranyiczki Gábor ugyanis valóban első könyvével jelentkezett hazai magyar filozófiai arcvonalunkban, de a legkevésbé sem az „elsőkönyvesekre“ jellemző bátortalansággal. Teljes filozófiai fegyverzettel rendelkezik, egy önállóan gondolkodó filozófus eszméi érlelődtek könyvvé, s ha e munka körül esetleg viták bontakoznak ki, ez is csak azt fogja jelenteni: a szerzőnek van egyénisége. Ugyanis az egyéni gondolatok azok, amelyek rendszerint nem találhatnak közömbös, senkit meg nem mozgató fogadtatásra.

Balázs Sándor

Jakobovits Márta: Csoport

